

C. *Lucilius* NEUSPOREDIVO ŽIVOTNIJIM POKAZALO SE γένος koje je obilježio Gaj Lucilije (C. *Lucilius*, † 102/1, kao *senex*). Potjecao je iz ugledne i imućne rimske familije, otac mu je bio ujak trijumvira Pompeja. Sam je Lucilije mogao, poput svog brata, imati karijeru senatora, ali je to odbio, ostajući *eques Romanus*; u krugu prijatelja Scipiona mlađega zauzimao je istaknuto mjesto (usp. *Hor. s. II 1, 62ff.*). Rodno mu je mjesto bila *Suessa Aurunca*, latinski gradić blizu granice Kampanije. Ali Lucilije se osjećao kao *civis Romanus* i samo je kao građanin mogao biti tako nečuveno slobodouman da kritizira situaciju u Rimu, osobito u doba kad je politički položaj ne-građana bio krajnje nezavidan. Izuzmemo li možda pojedine autore togate, Lucilije je prvi primjer rođenog rimskog građanina koji se bavi ne-proznom književnošću. No značajno je da je njegovo pjesničko područje tako blisko prozi da im granica — osim metra — postaje nejasna.

Aluzije Lucilijevih satira koje možemo datirati počinju godinom 132. i sežu, bez zamjetnih praznina, do konca njegova života. Njegove su satire bile, barem djelomično, izvođene isprva samo u krugu prijatelja, potom ih je još on sam rasporedio u skupine i priredio; no skupno izdanje iz kojeg potječu naši citati priredio je neki kasniji gramatičar, ne vodeći računa o kronologiji.

Lucilije je snažno izraženu sklonost italskoga naroda poruzi (usp. gore) u sferu književnosti uzdigao time što ju je povezao s duhom i formom grčkoga jamba — shvatimo tu riječ u najslobodnijem smislu, obuhvaćajući i γελῳιον komedije i pamfleta, i σπουδαῳιολοῳιον pareneze u stihu i prozi. Time je Lucilije γένος koji je uveo već Enije, *saturae*, obilježio karakterističnim pečatom, postajući njegov pravi εῳρητής.

Lucilijeve su satire reakcija na nezapamćenu korumpiranost društva; bile su autentični proizvodi nemirnoga političkog života države koja će propasti u revolucionarnim olujama. Bez premca je bila oštrina Lucilijevih invektiva, diktiranih mržnjom (*Trebonije u Cic. ep. XII 16, 3*), usmjerenih protiv pojedinih istaknutih ličnosti, pokojnih, ali i još živih, te protiv interesnih skupina i gradskih kvartova. "Bičevao je grad" (*Persius 1, 114*); "kad god Lucilije krene u svoj divlji i nemilosrdni pohod, kao s isukanim mačem, rume nilo stida oblijeva obraze slušača, kome se od zločinstava ledi krv u žilama" (*Iuv. 1, 165f.*). Osim napada na *luxuria, avaritia, ambitio, superstitio, libidines* svih vrsta — sva *vitia* bičevana još u diatribama kiničko-stoičke popularne filozofije — Lucilije je pisao i literarne pamflete: protiv grekomana, blagoglagoljivih govornika, odviše patetičnih tragičara, epikurejaca; u 9. se knjizi nalazila poučna *satura* περῳ ἄρετων καῳ κακων λόγου, o čemu su se u Scipionovu krugu vodile rasprave po stoičkome uzoru. Realizacija motiva bila je često posve fantastična, u stilu stare komedije i Menipovih farsi; radi drastičnih efekata korištena su nebo i pakao. Dijaloški je element, sukladno izvorima γένος, igrao značajnu ulogu, u prikazima simpozija, doživljaja na putovanjima, anegdotama svake vrste. Jezik je angažirao sve registre, od žargona ulice i bordela (κυνικῳς τρόπος i

κιναιδολογία), preko kultivirane konverzacije koja je nehajno miješala rimsko s grčkim, do parodije epa i tragedije, koja je bila jednako važan sastojak ove *lanx satura*, "miješane salate". No, elementarnoj snazi, kojoj su se ljudi dugo divili — budući da nikad više nije dostignuta — nedostajalo je dražesti. Kao što još uvijek možemo primijetiti gdje god su očuvani donekle povezani ulomci, forma je bila tako nezamislivo šlampava, da Horacijevu kritiku Lucilija moramo priznati kao posve primjerenu; nijedno drugo γένος književnosti nije poznija, estetski profinjenija pokoljenja toliko poticalo na preoblikovanje. Praktički svako detaljnije proučavanje kompliciranih fragmenata vodi nas do boljeg razumijevanja Horacijeve ovisnosti o velikome prethodniku; pa ipak nam u ovom stanju stvari, kao i u analognom odnosu Enija i Vergilija, daleko najveći dio veza mora ostati skriven. Ali svaki je doprinos ovome znanju dobitak i za ispravno vrednovanje savršenijeg Horacijeva umijeća, koje je Lucilija potisnulo time što je njegovu talentiranu, ali nediscipliniranu snagu i impresivnu, ali neobuzdanu indignaciju zamijenilo urbanom elegancijom i stiliziranom εἰρωνεία.

L. Accius MEĐU BROJNIM LUCILIJEVIM KNJIŽEVNIM PROTIVNICIMA bio je i Lucije Akcije (r. 170) iz Pisaura, udaljen od Scipionova kruga, ali još u Sulino doba najugledniji rimski književnik. S njime kao starcem znanstvene su spoznaje razmjenjivali još i Ciceron i Varon; on je tako spona između arhajskog i Cezarova razdoblja. Svojom je višestranošću Akcije nastavljao Enijevu tradiciju. Republika je tragedija u Akciju doživjela ἀκμή i τέλος. Njegovih fragmenata brojem ima gotovo koliko Enijevih i Pakuvijevih zajedno; još i nama svjedoče o snazi i rafiniranosti, kao i o sretnome spoju etosa i patosa. Poput Kalimaha i Filite, i Akcije se, osim pjesnikovanjem, bavio i gramatikom, a posebno još i književnom poviješću (*Didascalica* u najmanje 9 knj.); njegov je znanstveni rad ostavio traga više u neslaganju kasnijih učenjaka.

Fabula Atellana ITALSKI ELEMENT, KOJI SE DADE razaznati u Akcijevim reformama alfabeta, u prvom je planu u književno oblikovanoj seoskoj lakrdiji *fabula Atellana*. Floruit glavnog njezina autora, Lucija Pomponija (*L. Pomponius*) iz Bononije, jest g. 89, godina odluke u Savezničkom ratu, kojim su okončane težnje italskih zajednica za građanskim pravom.

Ludi Osci u Rimu su se pojavili i u primitivnom zametku, znatno prije nego što su doživjeli književnu obradu. Već onda kad je osvojen Samnij, a Kampanija povezana s Lacijem preko *via Appia*, te su igre, zasigurno iz sakralnih razloga, uvedene, a potom dugo očuvane u nepromijenjenom obliku, zajedno s oskičkim jezikom i pojedinim maskama (*personae oscae*, karakterni tipovi: *Bucco*, *Maccus*, *Pappus*, *Dossennus*). Poput njemačkih pokladnih igara, one su postale dio pantomime u okviru *ludi Romani* (kako proizlazi iz po-

vezivanja svjedočanstava *Dionys. Hal. VII 72* i *Festus 128, Varr. de l. l. VII 95*).

Nakon procvata ostalih vrsta scenske igre latinizirana se atelana zaodjenula njihovim oblicima i time postala književno εἶδος, usporediva s Rintonovom hilarotragedijom, koja je u ranohelenističko doba također ostvarila preobrazbu iz sicilsko-donjeitalske seljačke komedije u literarno εἶδος. Po uzoru na grčku satirsku igru, književno oblikovana atelana pripojena je tragediji kao *exodium* (*Cic. ep. IX 16, 7*), svakako na temelju neke učene spekulacije (vjerojatno Akcijeve), jer satirskih igara tada više nije bilo u grčkoj kazališnoj praksi. Mada je atelana bila omiljena još dugo u carsko doba, očuvano nam je tek oko 300 stihova, uglavnom nepovezanih; gubitak je žaljenja vrijedan.

U komadima je do riječi dolazio seljak (*at ego rusticatim tangam, nam urbanatim nescio: Pompon. 7*), *vocabula rustica* bilo je u izobilju, a neotesanosti na pretek; u gramatičkim oblicima samo kod Petronija ima toliko plebejskih obilježja. No koliko je mnogo nijansi moralo imati jedno εἶδος, pokazuje šarenilo naslova (npr. *Prostibulum* uz *Philosophia, Mania medica* i *Sponsa Pappi* uz *Galli Transalpini* i *Milites Pometinenses*, pritom gotovo cijeli inventar živeži italskih poljoprivrednih dobara). Osobito je pažnje vrijedan jedan naslov pjesnika Novija (*Novius*; ime povezano s Kampanijom): *Mortis et Vitae iudicium*, po građi tijesno povezan sa sadržajem jedne od Enijevih *satura*; mora da je zajednički izvor bila donjeitalska ili sicilska pučka lakrdija. Naslovi poput *Agamemno suppositicius, Hercules coactor, Armorum iudicium* (po Pakuviju i Akciju), *Phoenissae* ukazuju na vezu s ἰλαροτραγωδία, naslovi poput *Adelphi* (po Terenciju), *Synehebi* (po Ceciliju) na lakrdijašku travestiju komedije, kako nam je za grčku lakrdiju potvrđena kod Aristoksena iz Tarenta (kod *Ath. XV 620D–621D*). Jedna vaza iz Nole (prikaz u *ArchZeit. VII [1849], Taf. IV 2*)¹³ ima oskičkim slovima zapisan natpis *Santia*; isto ime Ξανθίας nalazimo na dvije flijačke vaze (*BaumDenkm. II 820, Fig. 903. III 1753, Fig. 1829*):¹⁴ to ime roba potječe, dakle, iz stare peloponeske farse, iz koje ga je preuzeo Aristofan, a proširilo se i u sicilsku i donjeitalsku, te odande u oskičku igru. Tu i tamo hvatamo niti važnih veza, no zbog propasti čitavoga jednog εὐτελὲς γένος književnosti nismo u stanju čvrsto ih spojiti.

¹³ Archäologische Zeitung.

¹⁴ Denkmäler der klass. Altertums herausg. von A. Baumeister, München 1885 ff.

GLEDAJUĆI UNATRAG, ZAPAZAMO da je pjesništvo isprva bilo u rukama stranih robova i oslobođenika, a sam se Lacij ovdje javlja tek koncem ovoga razdoblja, preko pjesnika togate Titinija, te Lucilija. S Lucilijem se podigla i društvena razina, ali γένος kojim se on bavio stajalo je između poezije i proze. Sam Rim zadugo nije dao nijednoga pjesnika; neki su se u slobodno vrijeme bavili stihovima, poput konzula godine 183. i 173. (*Svetonije i Donat, vit. Terent. 4*), poput Spurija Mumija (*Sp. Mummius*), brata razoritelja Korinta (*Cic. ad Att. XIII 6, 4*), no nije jasno jesu li ti stihovi bili objavljeni. Sulini su epigrami bili na grčkom. Tek koncem ovoga razdoblja javljaju se pojedinačne iznimke: Gaj Ticije (*C. Titius eq. R.*, oko 120) i Gaj Julije

Cezar Strabon (*C. Iulius Caesar Strabo*, † 87), oba govornici, pisali su i tragedije, Kvint Lutacije Katul (*Q. Lutatius Catulus*, *cos.* 102), govornik i pisac memoara, autor je i epigrama. U teoriji je još i za naredno razdoblje vrijedio stav da dokono poigravanje Muzama ne priliči *gravitas* rimskoga odličnika; ali Ciceron, kao bivši konzul, više nije branio samu činjenicu da piše poeziju, već *kako* je piše (*in Pis. 72 ff, de off. I 77*), a Decim Laberije (*D. Laberius*, *eques Rom.* † 43), pisao je čak i mime.

Posve drugačiju sliku dat će proza, čiji su korijeni u politici; njome se bave ljudi prvoga reda, iz najuglednijih rimskih i latinskih rodova, a nema nijednoga iz nižih staleža (iznimku iz Cezarova doba upravo kao takvu bilježi *Nepot*, *Suet. de rhet.* 3).